

ARKADIUSZ LACH (Toruń)

O korzystaniu z instytucji świadka koronnego do zwalczania terroryzmu w Irlandii Północnej¹

I. Użycie instytucji świadka koronnego do zwalczania opozycji politycznej w Irlandii stało się powszechne już w XVIII i XIX w. W wydanym w 1836 r. studium G.C. Lewis pisze o ustalonej praktyce wykorzystywania zeznań współsprawców, a następnie wysyłania takich świadków za granicę, przeważnie do Ameryki². Najbardziej znanym przykładem z tego okresu jest niewątpliwie proces z 1882 r. w sprawie o zabójstwo Głównego Sekretarza dla Irlandii i jego zastępcy, w którym wyroki zapadły głównie dzięki zeznaniom świadka koronnego³.

Prawdziwy rozkwit omawianej instytucji nastąpił jednak w XX w. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych doszło w Irlandii Północnej do wielu kontrowersyjnych i dość swoistych procesów. Swoistość ta polegała na tym, że na ławie oskarżonych zasiadało kilka, kilkanaście lub nawet kilkadziesiąt osób oskarżonych o przestępstwa związane z przynależnością do organizacji terrorystycznych i aktami terroryzmu, a głównym dowodem w sprawie były zeznania świadka koronnego bądź też dalsze dowody z tych zeznań wynikające. Takich świadków koronnych nazywano *supergrasses*⁴, zaś cały system działający z ich użyciem zyskał miano *supergrass system*. System ten jest wart przedstawienia z dwóch powodów: po pierwsze, był bezprecedensowy w dzie-

¹ Autor jest stypendystą Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

² G.C. Lewis, *Local Disturbances in Ireland*, 1836, s. 24.

³ P. Hillyard, J. Percy-Smith, *Converting Terrorists: The Use of Supergrasses in Northern Ireland*, *Journal of Law & Society*, vol. 11, nr 3, Winter 1984, s. 337-338.

⁴ Nazwa *supergrass* (superdonosiciel, superkapuś) wywodzi się najprawdopodobniej bądź z rymu *grasshopper-copper* (*grasshopper* to w języku angielskim konik polny, *copper* oznacza w slangu policjanta), bądź z popularnej piosenki „Whispering grass” i użytego tam wyrażenia *snake in the grass* (wąż w trawie). Została ona pierwszy raz użyta na początku lat siedemdziesiątych przez dziennikarzy opisujących postawę członków pewnej grupy przestępczej okradającej banki. Część z nich powiadomiła później o dokonanych rabunkach policję i wystąpiła w roli świadków oskarżenia.

jach wymiaru sprawiedliwości w Zjednoczonym Królestwie; po drugie, posłużył jako „wzór” dla innych państw, np. Włoch.

Jak wskazuje S. Greer⁵, do ukształtowania się systemu doprowadziły trzy czynniki: pierwszym była działalność systemu wywiadowczego, drugim trudności z uzyskaniem przyznania się osób podejrzanych o działalność terrorystyczną, trzecim zaś kryzys lojalności w organizacjach paramilitarnych, widoczny szczególnie na przykładzie osób, które na początku lat osiemdziesiątych zakończyły odbywanie kary pozbawienia wolności i stanęły przed groźbą powtórnego skazania. Poświęćmy im nieco uwagi.

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Irlandia Północna stała się areną walk ulicznych między katolikami a protestantami. Doprowadziło to do ogłoszenia stanu mobilizacji i podwyższonej gotowości garnizonów brytyjskich. Wprowadzone do prawa zmiany umożliwiły masowe internowania. Spowodowało to do zaostrzenie opozycji przeciwko rządowi oraz umocnienie i tworzenie się tajnych organizacji⁶. Zmusiło też władze brytyjskie do rozwijania sieci wywiadowczej, obejmującej różne instytucje, takie jak policja, armia, specjalne agencje. System ten szybko się powiększył, a w 1973 r. zyskał ramy prawne dzięki ustawie o zastosowaniu specjalnych środków w Irlandii Północnej (Northern Ireland [Emergency Provisions] Act).

Trudności z udowodnieniem winy starano się rozwiązać za pomocą stosowania wobec osób podejrzanych bardzo brutalnych metod, takich jak pozbawianie snu, jedzenia, torturowanie⁷. Wspomniana wyżej ustawa z 1973 r. znacznie ułatwiła aresztowanie, zatrzymanie⁸ i skazywanie oskarżonych. Na jej podstawie wprowadzono tzw. sądy Diplocka⁹, charakteryzujące się brakiem ławy przysięgłych. Ustawa zawężyła także wynikające z *common law* prawo sędziego do odrzucenia przyznania uczynionego pod wpływem przymusu przez przerwienie ciężaru udowodnienia stosowania tortur na oskarżonego. Usunięcie z procesu ławy przysięgłych argumentowano niebezpieczeństwem zastraszania sędziów przysięgłych. Krytycy tego posunięcia wskazują jednak, że w gruncie rzeczy chodziło o podniesienie „skuteczności” wymiaru sprawiedliwości. Odtąd rozstrzygnięcie co do winy jest podejmowane przez sędziego.

Por. A. Jennings, *Justice Under Fire. The Abuse of Civil Liberties in Northern Ireland*, London 1988, s. 74.

⁵ S. Greer, *Supergrasses*, Oxford 1995, s. 28.

⁶ P. Hillyard, *Law and Order*, [w:] J. Darby (red.) *Northern Ireland. The Background of Conflict*, Belfast 1983, s. 37.

⁷ S. Greer, *Supergrasses*, s. 33. Kwestia złego traktowania osób aresztowanych była przedmiotem skargi wniesionej w 1978 r. przez Irlandię przeciwko Zjednoczonemu Królestwu do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Zob. *Ireland v. United Kingdom*, orzeczenie z 18 stycznia 1978 r., Seria A – 25.

⁸ Northern Ireland (Emergency Provisions) Act 1973, art. 12.

⁹ Określenie to pochodzi od nazwiska angielskiego polityka, przewodniczącego komisji przygotowującej projekty zmian.

Wprowadzone w ustawodawstwie zmiany w znaczny sposób ułatwiły skazanie na podstawie zeznań współdziałającego. Jak pokazała praktyka, odsetek uniewinnień w sprawach rozpatrywanych przez ławę przysięgłych jest dużo większy niż w sądach Diplocka¹⁰.

Warto też nadmienić, że pewne unormowania dotyczące terroryzmu zostały rozciągnięte na pozostały obszar Zjednoczonego Królestwa¹¹.

Supergrass system nie powstałby pewnie, gdyby nie trzeci czynnik: ludzie będący dobrym „materiałem” na świadków koronnych. Na początku lat osiemdziesiątych XX w. więzienia opuściły osoby skazane za przestępstwa popełnione podczas pierwszej fali konfrontacji, a więc mniej więcej w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych. Osoby te w większości szybko wstępowały ponownie do organizacji paramilitarnych, stanowiąc łatwy cel dla wywiadu. Po powtórny aresztowaniu stawali oni przed perspektywą powrotu do więzienia bądź uzyskania immunitetu w zamian za złożenie zeznań. Co więcej, obiecywano im też inne korzyści: nową tożsamość, pracę, dom, pieniądze¹². Wielu nie wytrzymało takiej próby i zgadzało się na współpracę.

II. Analizując historie poszczególnych *supergrass*, można się pokusić o wyodrębnienie następujących cech odróżniających ich od „typowych” świadków koronnych: a. dostarczali oni dowodów przeciwko dużej liczbie osób, b. ich pojawienie się było wynikiem długotrwałej i ściśle określonej strategii organów ścigania, c. występowali oni w sprawach związanych z przestępstwami popełnionymi w ramach organizacji terrorystycznych lub z przynależnością do takich organizacji, d. decyzje o denuncjacji oraz wzięciu udziału w procesie były podejmowane pod wpływem silnej presji ze strony organów ścigania i były motywowane w zasadzie tylko obawą przed karą. Twierdzenie to jest jednak sporne¹³.

Należy zaznaczyć, że część *supergrasses* była raczej informatorami niż świadkami koronnymi, choć granica między tymi instytucjami jest dość płynna.

III. Przez wiele lat w angielskim prawie dowodowym obowiązywała reguła potwierdzania zeznań współdziałającego w przestępstwie (*accomplice*)¹⁴. Stosowanie jej w przypadku procesu przed ławą przysięgłych oznaczałoby obowiązek sędziego zwrócenia uwagi członków ławy na wątpliwą wartość zeznań *supergrass*, co znacznie zwiększyłoby szansę uniewinnienia oskarżo-

¹⁰ S. Greer, „*Supergrasses*” and the Legal System in Britain and Northern Ireland, *Law Quarterly Review* 1986, vol. 102, op. cit, s. 204.

¹¹ Zob. C. Walker, *The Prevention of Terrorism in British Law*, Manchester 1992.

¹² S. Greer, *Supergrasses*, s. 47.

¹³ Idem, „*Supergrasses*” and the Legal System..., s. 199.

¹⁴ Szerzej na ten temat A. Lach, *Reguła potwierdzania zeznań współsprawcy w prawie angielskim*, *Palestra*, nr 9 – 10/2003, s. 166-170.

nych oraz narzuciłoby konieczność znalezienia dowodów potwierdzających, czyli dodatkową przeszkodę w skazaniu. Reguła ta jednak nie miała zastosowania w procesach w Irlandii Północnej, gdyż po reformie procesu karnego w 1973 r. sędziowie sami orzekają co do winy. Celem usunięcia wątpliwości co do takiej praktyki, sformułowany został pogląd, że sędzia przed wydaniem wyroku ostrzega sam siebie. Jak jednak stwierdza lord Gifford: „sędziowie w Irlandii Północnej próbowali ostrzegać samych siebie, lecz jest to operacja umysłowa niemożliwa do urzeczywistnienia. Istota ostrzeżenia sprowadza się bowiem do rozdzielenia roli sędziego jako rozstrzygającego o prawie i ławy przysięgłych jako sędziów faktu”¹⁵. W 10 analizowanych przez S. Greera procesach z udziałem *supergrasses*, 57% orzeczeń o winie zostało sformułowanych na podstawie niepotwierdzonych zeznań¹⁶.

W Irlandii Północnej kontrowersje wzbudził problem, w jakim stopniu na wiarygodność świadka koronnego wpływa fakt wcześniejszych uniewinnień osób, przeciwko którym dostarczył on dowodów. Sędziowie wykazywali tu pewną niekonsekwencję, czego przykładem jest sprawa *R v. Gibney*¹⁷. Spośród dziesięciu oskarżonych na podstawie zeznań Kevina McGrady’ego siedmiu zostało skazanych, w tym trzech na podstawie niepotwierdzonych zeznań. Trzy osoby zostały zaś w tym procesie uniewinnione, gdyż jak stwierdził sędzia, byłoby perwersją skazanie na podstawie tak niespójnych, dziwacznych i w pewnym stopniu niewiarygodnych zeznań, danych w dodatku w pokrętny sposób¹⁸. Taka różnica w podejściu do zeznań tego samego świadka może budzić wątpliwości.

Wobec wymogu potwierdzenia zeznań wytworzyła się w Irlandii Północnej praktyka uznawania za takie potwierdzenie milczenia oskarżonego co do przytoczonych faktów. Wywoływało to zarzuty naruszenia Konwencji Europejskiej i było różnie oceniane przez sędziów. W 1988 r. rozporządzenie o dowodach kryminalnych (*Criminal Evidence [Northern Ireland] Order 1988*) poważnie ograniczyło prawo do milczenia w sądach Diplocka oraz sądach powszechnych w Irlandii Północnej. Akt ten pozwolił interpretować milczenie na niekorzyść oskarżonego w dość szerokim zakresie. Legislacja ta została uznana za zgodną z Konwencją Europejską¹⁹, przy czym Europejski Trybunał Praw Człowieka zaznaczył, że wnioskowanie takie może mieć miejsce w sprawach, w których istnieją inne, poważne dowody. W doktrynie rozwiązanie to jest jednak krytykowane jako zbyt radykalne²⁰.

¹⁵ T. Gifford, *Supergrasses – the Use of Accomplice Evidence in Northern Ireland*, The Cobden Trust 1984, par. 10.

¹⁶ S. Greer, A. White, *Abolishing the Diplock Courts*, The Cobden Trust 1986, s. 19.

¹⁷ S. Greer, *Supergrasses and the Legal System...*, s. 210.

¹⁸ *Ibidem*, s. 213.

¹⁹ *Murray v. UK*, 22 EHRR 29.

²⁰ J. Hayes, P. Higgins, *Lessons from Northern Ireland*, Belfast 1990, s. 136-137. Zob. też. A. Lach, *Współczesne tendencje w zakresie ograniczania prawa do milczenia w procesie karnym*,

IV. Spróbujmy poddać analizie wybrane sprawy.

1. *R v. Graham and others*. Była to w zasadzie pierwsza znacząca sprawa w Irlandii Północnej, w której głównym dowodem były zeznania świadka koronnego – Bennetta. Warto zacząć od zapoznania się z jego życiorysem²¹. W wieku 11 lat oskarżony przed sądem dla nieletnich o kradzież, kiedy miał 15 lat został skazany za przestępstwa związane z nieuczciwością. Przed 18 rokiem życia był jeszcze skazywany za posiadanie broni palnej, potem zajmował się hazardem. W 1972 r. związał się z Ochotniczymi Siłami Ulsteru (Ulster Volunteer Force – dalej cyt. UVF), jedną z organizacji paramilitarnych działających w Irlandii Północnej. Dwa lata później skazany na 12 lat więzienia za posiadanie dużej ilości broni, wyszedł na wolność po 6 latach. Po wyjściu z więzienia został przywódcą jednej z grup UVF, następnie wyrzucony z pracy za kradzież, zdefraudował pieniądze organizacji, za co jej „sąd wojenny” skazał go zaocznie na śmierć. W 1982 r. wziął udział w napadzie na pocztę, w wyniku którego zamordowana została jedna z pracownic. Dwa tygodnie później został ujęty. W areszcie wyraził chęć złożenia zeznań w zamian za udzielenie immunitetu, na co otrzymał zgodę. Zgody tej udzielił jednak oficer policji, a nie Dyrektor Oskarżeń Publicznych (*Director of Public Prosecutions*), co zostało krytycznie ocenione przez sąd²². Decyzja zapadła pomimo uwikłania Bennetta w morderstwo. O jego motywacji świadczą fragmenty zeznań: „Nie chciałem iść do więzienia, nie zniósłbym następnych sześciu lat”, „Przyszłość nie rokowała nadziei. Policja zaoferowała mi trzecie wyjście. Musiałem wywrzeć na nich wrażenie”, „Moje życie zależało od wywarcia dobrego wrażenia na policji”²³. Warunki immunitetu nie zostały jasno określone, a sam Bennett uważał, że otrzymał go w związku z morderstwem i innymi przestępstwami, a nie z działalnością terrorystyczną²⁴. Poza immunitetem Bennett dostał też obietnicę zmiany miejsca zamieszkania, co ze względu na ciężący na nim wyrok śmierci nie było bez znaczenia.

Dla sędziego wszystkie te fakty przemawiały za Bennettem i jego wiarygodnością, gdyż „gdyby nie mówił on prawdy mógłby narazić się na większe niebezpieczeństwo niż groźba skazania”²⁵. Poza tym, zdaniem sędziego, świadek odpowiadał przekonywająco i na każde pytanie. W wyniku procesu zapadły wyroki skazujące dla 14 z 16 oskarżonych.

2. *R v. Donnelly and others*. W tej sprawie jako świadek koronny wystąpił Christopher Black. W wieku 15 lat zakończył naukę i pracował jako robotnik fizyczny. Mając 20 lat, w 1975 r. przystąpił do IRA. Jego pierwsza akcja – na-

[w:] A. Marek (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004, s. 235-248.

²¹ S. Greer, *Supergrasses*, s. 61 i nast.

²² *R v. Graham and others* [1983] NIJB 7, s. 23.

²³ *Ibidem*, s. 25.

²⁴ *Ibidem*, s. 27.

²⁵ *Ibidem*, s. 70.

pad z bronią w rękę i usiłowanie rozboju – zakończyła się fiaskiem i dziesięcioletnim wyrokiem. Odsiedziawszy 5 lat, został zgodnie z obowiązującą wówczas praktyką zwolniony, pomimo agresywnego zachowywania się. Ponownie wstąpił do IRA, gdzie aktywnie uczestniczył w podejmowanych akcjach. W 1981 r. został aresztowany, w ciągu 3 dni uzyskał immunitet. W trwającym 120 dni procesie dostarczył dowodów przeciwko 38 oskarżonym, uzyskane informacje pozwoliły też policji skonfiskować duże ilości amunicji²⁶. Proces przybrał gigantyczne rozmiary: na sali było obecnych przeszło 70 policjantów, w dochodzeniu wzięło udział 150 funkcjonariuszy, wezwano przeszło 550 świadków. Black odpowiadał jako świadek przez 15 dni. Koszty procesu wyniosły przeszło milion funtów²⁷. Samo przesłuchanie Blacka przypominało składanie raportu sędziemu²⁸. Podobnie jak w poprzednim przypadku warunki uzyskanego przez niego immunitetu nie były jasno sformułowane, sam immunitet był zresztą niepewny, zważywszy na udział świadka w morderstwie. Sędzia uznał wiarygodność Blacka, pomimo pewnych sprzeczności w zeznaniach stwierdził też, że „trudno wyobrazić sobie prawdopodobne motywy, jakimi mógłby kierować się świadek, świadomie oskarżając niewinnych ludzi”. Jako dodatkowy argument przemawiający za wiarygodnością świadka sędzia podał nieprzedstawienie przez żadnego z oskarżonych przekonującego alibi²⁹. W wyroku końcowym 35 oskarżonych zostało uznanych za winnych, w tym 18 na podstawie niepotwierdzonych zeznań Blacka. Znaczna część tych zeznań była kontrowersyjna³⁰.

3. *R v. Crumley and others*. Jako świadek koronny zeznawał John Quigley. W połowie lat siedemdziesiątych wstąpił do jednej z organizacji paramilitarnych. W 1975 r. aresztowany za posiadanie broni i skazany na dwie konkurencyjne kary 6 i 4 lat pozbawienia wolności. Wyszedł z więzienia pod koniec 1978 r.³¹ Na początku lat osiemdziesiątych został członkiem IRA, nie kryjąc w czasie procesu pełnej akceptacji dla stosowanych przez tę organizację metod. Nigdy nie podjął stałej pracy, przyznał się do krzywoprzysięstwa w poprzednim procesie oraz innych fałszerstw³². Nie krył, że to kilkakrotne aresztowania skłoniły go do prośby o immunitet, gdyż członkowie IRA na pewno powzięli podejrzenia i może zostać zastrzelony. Bał się też powrotu do więzienia³³.

Tym razem immunitet został udzielony w formie trzech listów od Dyrektora Oskarżeń Publicznych.

²⁶ S. Greer, *Supergrasses*, s. 68.

²⁷ *Ibidem*, s. 72.

²⁸ Gifford, *op. cit.*, par. 49.

²⁹ S. Greer, *Supergrasses*, s. 76.

³⁰ Worker's Research Unit, *Supergrasses*, Belfast Bulletin, No. 11, Summer 1984, s. 17 – 19.

³¹ *R v. Crumley and others* [1986] NIJB 14.

³² *Ibidem*, s. 77-78.

³³ *Ibidem*, s. 89.

W procesie oskarżonych zostało 16 osób, 4 zostały później osądzone odrębnie. O jakości zarzutów niech świadczy zarzut siedemnasty przeciwko J. Doherty. Został on oskarżony o „konspirację w dniu nieokreślonym, w przedziale czasowym 1 – 29 marca 1982 r., z osobą nieznaną dla zabicia członka RUC”³⁴. Quigley złożył wiele niespójnych wyjaśnień, nie krył też, że najważniejszą rzeczą w tej sprawie jest jego własna skóra³⁵. Sędzia zgodził się z prawdopodobieństwem złożenia przez Quigley’a fałszywych zeznań, określił go jednak jako „świadka wywierającego duże wrażenie”³⁶. Niespójności zeznań złożył na karb trwającego 16 dni przesłuchania świadka. W większości uznał zeznania za wiarygodne, do czego w dużym stopniu przyczynił się „profesjonalizm” w ich składaniu³⁷.

Wyrok uniewinniający orzeczono tylko wobec jednej osoby, pozostałe zostały skazane prawie za wszystkie zarzucane czyny. Potwierdzenie zeznań miało miejsce właściwie tylko w dwóch przypadkach³⁸.

W wyniku apelacji³⁹ wszystkie wyroki zostały uchylone, a sąd podkreślił rażąco niewiarygodność świadka⁴⁰.

IV. Raporty dotyczące systemu. W latach najszerszego funkcjonowania *supergrass system*, a więc od 1981 do 1985 r., opublikowano kilka oficjalnych raportów mających za przedmiot analizę systemu. Najważniejsze z nich to:

1. Oświadczenie Prokuratora Generalnego z 24 października 1983 r.⁴¹, w którym podkreślono, że immunitet nie może być przyznany przez policję, choć Okręgowy Komisarz RUC może wystąpić do Dyrektora Oskarżeń Publicznych dla Irlandii Północnej z takim wnioskiem. Prokurator Generalny oświadczył też, że w ważniejszych sprawach dotyczących przyznania immunitetu i nadzoru nad takim postępowaniem czasami konsultuje się z Sekretarzem Stanu dla Irlandii Północnej.

2. Raporty Okręgowego Komisarza RUC z lat 1982⁴² i 1983⁴³. Raporty te bardzo pozytywnie oceniają sytuację. Sir Hermon podkreśla nieocenioną pomoc ze strony współsprawców i jak wielkim są oni zagrożeniem dla organizacji paramilitarnych, uznaje istnienie *supergrasses* za nieodzowne dla dobra Irlandii Północnej, przy czym konieczne jest uświadomienie opinii publicznej tego faktu. Raport z 1983 r. stwierdza, że przyznanie immunitetów niektórym

³⁴ Ibidem, s. 52.

³⁵ Ibidem, s. 76.

³⁶ Ibidem, s. 92.

³⁷ Ibidem, s. 124.

³⁸ Ibidem, s. 139-140.

³⁹ R v. Crumley and others, [1986] NIJB 14 CA.

⁴⁰ Ibidem, s. 103.

⁴¹ Oświadczenie Prokuratora Generalnego z 24 października 1983 r., House of Commons Debates, tom 47, kolumny 3-5.

⁴² *Chief Constable's Report 1982*, Police Authority for Northern Ireland, Belfast 1983.

⁴³ *Chief Constable's Report 1983*, HMSO, Belfast 1984.

sprawcom mogło być przez wiele osób przyjęte z niesmakiem, ale decyzje takie dyktowały względy celowości. Hermon oblicza, że w rejonie Belfastu liczba zabójstw spadła o 73%, a działań terrorystycznych o 61%, co uznaje za skutek działania systemu⁴⁴.

3. Raport Gifforda. Raport ten ogłoszony został 12 stycznia 1984 r. na konferencji w Izbie Lordów. Krytycznie ocenia on użycie świadków koronnych, które prowadzi do „kłamstw i skazywania niewinnych”⁴⁵. Przyznaje, że system spowodował alienację w szeregach walczących stron, ale krytykuje sposób osiągnięcia tego celu. Według Gifforda całe niebezpieczeństwo wynika właściwie z jednej przyczyny: braku ławy przysięgłych w procesie⁴⁶. Sprzeciwia się także przyznawaniu immunitetu osobom uwikłanym w poważne przestępstwa oraz skazywaniu na podstawie niepotwierdzonych zeznań. Wskazuje na konieczność kontroli oskarżeń przez Dyrektora Oskarżeń Publicznych i Prokuratora Generalnego i eliminowania tych, które opierają się wyłącznie na zeznaniach współuczestnika przestępstwa. Zadaniem sądów jest wprowadzenie ścisłej kontroli nad aresztowaniami i udzielanie kaucji w niezbędnych przypadkach. W jednym procesie powinno być sądzonych najwyżej 10 osób, chyba że inne wyrażą zgodę. W czasie procesu *supergrasses* nie powinni być oddzielani kordonem od reszty sądu. Raport ten zyskał dość duży rozgłos.

4. Dziesiąty Raport Roczny Stałej Komisji Doradczej Praw Człowieka. Podkreśla on konieczność uzupełnienia systemu o zabezpieczenia praw oskarżonego w sprawach z udziałem świadków koronnych⁴⁷. Wymienia sześć cech takiego procesu: przyznanie immunitetu i innych korzyści świadkowi, brak ujawnienia zasad immunitetu, brak potwierdzenia zeznań, brak ławy przysięgłych co wiąże się z „samoostrzeganiem się” przez sędziego, opóźnienia w rozpoczęciu procesu, długi okres aresztowania, rozmiary procesów. Cechy te powinny zostać poddane analizie⁴⁸. Raport opowiada się za wyłączeniem z immunitetu poważniejszych zbrodni, przyznaniem kaucji każdej osobie, która spędziła w areszcie co najmniej rok, oskarżaniem tylko w takich sprawach, w których istnieją inne dowody potwierdzające winę. Wyrok powinien zapaść tylko przy jednomyślności sędziów. Krytykując wielkość procesów, autorzy raportu jako argument wysuwają niebezpieczeństwo niewłaściwego przyporządkowania dowodów do poszczególnych oskarżonych oraz teatralność procesów⁴⁹.

⁴⁴ Jw., s. xiii.

⁴⁵ Gifford, op. cit., par. 95.

⁴⁶ Jw., par. 96.

⁴⁷ *Tenth Report of the Standing Advisory Commission on Human Rights for 1983-84*, HC 175, par. 56.

⁴⁸ Jw., par. 84.

⁴⁹ Jw., zał. C.

Wysuwane w tych raportach postulaty w dużym stopniu pozostały aktualne po upadku *supergrass system*⁵⁰.

V. Upadek systemu i jego wpływ na proces karny w Irlandii Północnej. Powszechna krytyka *supergrass system* oraz rosnąca liczba niewinnych doprowadziły do jego upadku. Najczęściej jako datę końcową przyjmuje się rok 1985⁵¹, choć niektórzy autorzy przyjmują koniec roku 1986, kiedy to sąd apelacyjny w wyroku *R v. Steenson and others* uchylił 24 z 27 wyroków skazujących⁵². W literaturze wskazuje się następujące skutki działalności systemu:

1. Spadek liczby przestępstw. Spowodowane to zostało być może zapadłymi wyrokami, ale także masowymi aresztowaniami, większą ostrożnością organizacji paramilitarnych, przejściem do rozwiązywania konfliktu w drodze negocjacji politycznych⁵³. Nie ulega jednak wątpliwości, że naruszony został swoisty „mur milczenia” oraz wprowadzona atmosfera wzajemnej nieufności pomiędzy członkami poszczególnych organizacji⁵⁴.

2. Dyskredytacja systemu wymiaru sprawiedliwości w oczach osób dotkniętych jego działaniem⁵⁵.

3. Konieczność wprowadzenia nowych metod wykrywczych i środków dowodowych, niekiedy bardzo kontrowersyjnych i kolidujących z prawem międzynarodowym⁵⁶.

4. Wytworzenie nowych zasad rządzących procesem karnym, w szczególności zmian w zakresie reguły potwierdzania zeznań⁵⁷.

5. Dyskusję nad koniecznością przywrócenia ławy przysięgłych. Jednak szansa na realizację tego projektu jest dość nikła⁵⁸.

6. Serię pomyłek sądowych łączących się z koniecznością uchylecia wyroków. Należy wskazać tu pewne ułatwienie odnoszące się do apelacji. W sprawach *supergrasses* orzekający o winie sędziowie muszą uzasadnić wyrok skazujący, podczas gdy werdykty ławy przysięgłych takiego uzasadnienia nie zawierają⁵⁹. Pozwala to skazanemu lepiej umotywić apelację, a sądowi apelacyjnemu szerzej ocenić motywy skazania. Ponadto w sądach tych skaza-

⁵⁰ Zob. np. *Human Rights in Northern Ireland*, Helsinki Watch Report 1991.

⁵¹ Committee on the Administration of Justice, *No Emergency, No Emergency Law*, Belfast 1995, s. 67.

⁵² *R v. Steenson and others* [1986] 17 NIJB 68.

⁵³ S. Greer, *Supergrasses*, s. 205-206.

⁵⁴ D. Bonner, *Combating Terrorism. Supergrass Trials in NI*, *The Modern Law Review*, vol. 51, January 1988, s. 32.

⁵⁵ D. Walsh, *The Use and Abuse of Emergency Legislation in Northern Ireland*, The Cobden Trust 1983, s. 92.

⁵⁶ *Report of the Northern Ireland Human Rights Assembly, Broken Covenants. Violation of International Law in Northern Ireland*, London 1992, s. 70 i nast.

⁵⁷ S. Greer, A. White, op. cit., s. 18-19.

⁵⁸ *Review of the Northern Ireland (Emergency Provisions) Acts 1978 and 1987*, London 1990, s. 34.

⁵⁹ *R v. Donnelly* [1986] 4 NIJB, s. 70.

ny za wyszczególnione przestępstwa nie musi występować o pozwolenie na wniesienie apelacji⁶⁰. Pomimo to w latach 1973–1984 tylko 2% skazanych za te przestępstwa uzyskało uchylenie wyroku, a 4% jego zmianę⁶¹. Późniejsza liczba uwzględnionych apelacji też nie jest zbyt duża⁶². Nie jest także łatwe w Zjednoczonym Królestwie dochodzenie odszkodowania za niesłuszne skazanie, co wykazała dobitnie sprawa Birmingham Six⁶³.

7. Koszty. *Supergrasses* byli dość istotnym obciążeniem finansowym ze względu na konieczność zmiany miejsca zamieszkania i tożsamości. O ile jednak wydatki te można usprawiedliwić, to wątpliwości budzą sumy pieniężne wręczane jako *sui generis* „nagrody”. W 1985 r. Sekretarz Stanu dla Irlandii Północnej ujawnił, że sam koszt ochrony *supergrasses* w ciągu 7 lat wyniósł 1300 tys. funtów. Łapówki zaś, a przynajmniej ich obietnice, dochodziły prawdopodobnie do 100 tys. funtów⁶⁴. Nieznane są bliżej sumy wydane na ochronę i wynagradzanie poszczególnych osób.

8. Doświadczenie wyniesione z procesów, w których udział brali *supergrasses*, wskazują na bardzo duże niebezpieczeństwo skazywania oskarżonych na podstawie tego typu zeznań, co powinno być brane pod uwagę przy tworzeniu aktów prawnych⁶⁵.

W podsumowaniu można wskazać, że przykład Irlandii Północnej powinien być jeszcze jedną przestrożą przed bezkrytyczną wiarą w instytucję świadka koronnego. Praktyka pokazuje, że prawdziwie „skruszeni” przestępcy zdarzają się niezwykle rzadko. Większość chce po prostu za wszelką cenę uratować własną skórę i gotowi są zrobić wszystko, czego od nich oczekują organy procesowe. Opieranie systemu ścigania przestępstw na układach zawieranych z przestępcami niesie też ze sobą duże ryzyko i może w dłuższej perspektywie wyrządzić więcej szkód niż korzyści. Dlatego świadek koronny powinien pozostać instytucją wyjątkową, jako „zło konieczne” wymiaru sprawiedliwości, a nie „lek na całe zło”.

⁶⁰ A.R. Hart, B.J. Valentine, *Criminal Procedure in Northern Ireland*, Belfast 1989, s. 141.

⁶¹ S. Greer, A. White, op. cit., s. 11.

⁶² S. Doran, J. Jackson, *Judge Without Jury. Diplock Trials in Adversary System*, Oxford 1995, s. 281.

⁶³ HC Debs, vol. 74, kol. 126, zob. też C. Walker, *The Commodity of Justice in States of Emergency*, NILQ Summer 1999, vol. 50 nr 2, s. 176 i nast.

⁶⁴ S. Greer, *Supergrasses*, s. 47.

⁶⁵ *Twenty-fourth Report of the Standing Advisory Commission on Human Rights*, Belfast 1999, s. 60.

⁶⁶ S. Greer, *Supergrasses*, s. 284-286.

Świadkowie koronni w Irlandii Północnej w latach 1970-1993⁶⁶

Świadek koronny	Status w czasie procesu	Liczba oskarżonych	Data procesu	Wyrok
William „Budgie” Allen (UVF Belfast)	skazany na 14 lat w kwietniu 1984, zwolniony w lipcu 1986	46	20 V – 5 VII 1985	25 osądzonych, 5 skazanych na podstawie przyznania się
Albert „Ginger” Baker (UDA Belfast)	dożywocie w 1973 r. za zamordowanie 4 katolików, sędzia zarekomendował minimum 25 lat	8	X 1974	wszyscy uniewinnieni z powodów formalnych
Joseph Charles Bennet (UVF Belfast)	immunitet za przestępstwa popełnione przed procesem, kara więzienia za rozbój z użyciem broni palnej popełniony w Anglii po procesie	18	16 II – 11 IV 1983	14 skazanych, wszystkie wyroki uchylone w wyniku apelacji
Christopher Black (IRA Belfast)	immunitet	38	6 XII 1982 – 5 IX 1983	35 skazanych, 18 wyroków uchylonych w wyniku apelacji
Robert Brown (IRA Belfast)	brak danych	brak danych	–	odwołał zeznania 18 IX 1982
Eamon Collins (IRA S. Down)	uniewinniony od zarzutu popełnienia 5 morderstw i 50 innych przestępstw w marcu 1987 z powodu niedopuszczenia dowodu z przyznania się	17	–	7 osób zwolnionych po odwołaniu przez Collinsa zeznań
Owen Connolly	dożywocie za morderstwo	2	XI 1986	dowód odrzucony, obaj oskarżeni uniewinnieni
James Crockard (UVF Belfast)	2 dożywocia za 40 przestępstw, w tym 2 morderstwa, 3 usiłowania morderstwa, 5 konspiracji do morderstwa; zwolniony po 8 latach	29	29 XI 1984 – 22 II 1985	8 skazanych na podstawie przyznania się, 21 uniewinnionych
Charles Paul Dillon (IRA S. Derry)	brak danych	7	–	2 osoby zwolnione po odwołaniu przez Dillona zeznań IX 1983, inni przyznali się
John Gibson (UVF Belfast)	dożywocie za 4 morderstwa i inne poważne przestępstwa	50	–	oskarżenia przeciwko 35 wycofane kiedy Gibson odwołał zeznania III 1985
Raymond Gilmour (INLA/IRA Derry)	immunitet	41	8 V – 18 XII 1984	35 oskarżonych uniewinnionych
Jackie Goodman (INLA)	immunitet	36	–	23 osoby zwolnione po odwołaniu przez Goodmana zeznań
Jackie Grimley (INLA Derry, Craigavon, Lurgan)	immunitet	22	13 IX – 24 XI 1983	11 skazanych na podstawie przyznania się, 7 uniewinnionych, 1 osoba nie powróciła po udzieleniu kaucji
James Kennedy (IRA Belfast)	immunitet	10	VI 1981	8 skazanych

Harry Kirkpatrick (INLA Belfast)	5 kar dożywotniego więzienia, zwolniony po 9 latach	33	29 I – 18 XII 1985	28 skazanych, 24 wyroki uchylone w wyniku apelacji
Robert Lean (IRA Belfast)	immunitet	28	–	po miesiącu odwołał zeznania, oskarżenia przeciwko 12 osobom wycofane
Sandy Lynch (INLA/IRA Belfast)	nieformalny immunitet	10	IV – V 1991	10 skazanych, w tym żaden wyłącznie na podstawie zeznań Lyncha
Robert McAlister (INLA Belfast)	immunitet obiecany ale nie sfinalizowany	13	–	odwołał zeznania, oskarżenia przeciwko 12 osobom podtrzymane
John McConkey (IRA/INLA Belfast)	dożywocie za morderstwo	–	–	odwołał zeznania przed wniesieniem aktu oskarżenia
Walter McCrory (IRA/INLA Derry)	brak danych	–		odwołał zeznania VIII 1983, wycofano oskarżenia
Kevin McGrady (IRA Belfast)	3 dożywocia, zwolniony w 1988 r. po zaledwie 6 latach	10	5 V – 26 X 1983	7 skazanych, 2 wyroki uchylone w wyniku apelacji
Patrick McGurk (IRA Dungannon)	immunitet	9	–	7 zwolnionych kiedy McGurk odwołał zeznania, 1 osoba nie powróciła po udzieleniu kaucji, 1 osoba skazana na postawie przyznania się
Clifford McKeown (UVF Craigavon)	immunitet, z wyjątkiem rabunku z użyciem broni	29	–	7 oskarżeń wycofanych kiedy McKeown odwołał zeznania, reszta osądzona później i skazana
Stephen McWilliams (IRA Belfast)	immunitet	7	III 1980	6 skazanych, McWilliams później oświadczył, że skłamał co jednej osoby
Sean Mallon i Patricia Hughes (INLA Armagh)	brak danych	3	–	odwołali zeznania, oskarżenia podtrzymane
John Morgan (IRA/INLA Belfast)	immunitet	5	24 XI – 19 XII 1983	wszyscy niewinni
James O’Rawe (IRA Belfast)	immunitet	6	–	odwołał zeznania, wszyscy zwolnieni
Robert Quigley (IRA Derry)	immunitet	16	12 I – 2 V 1984	11 osądzono, 10 skazanych, 8 wyroków uchylonych w wyniku apelacji
William Skelly (IRA Belfast)	skazany za morderstwo i przynależność do IR	10	–	wszyscy zwolnieni gdy Skelly odwołał zeznania XI 1983
Stanley Smith (UDA Belfast)	dożywocie za morderstwo	9	–	oskarżenia wycofane po odwołaniu przez Smitha zeznań 13 II 1984
Sammy Stephenson (UVF)	12 lat więzienia w 1969 r.	10	II – III 1970	wszyscy niewinni
Angela Whorisky (IRA Derry)	dożywocie za 39 zarzutów, w tym morderstwo	19	–	oskarżenia wycofane X 1986 bez jasnego uzasadnienia
James Williamson (UDA Belfast)	immunitet	8	–	6 oskarżeń wycofanych po odwołaniu przez Williamsona zeznań, w dwóch sprawach postępowanie się toczyło